

LÁTSZAT ÉS VALÓ

AZ ELSŐ TANÜGYI TANÁCS KÖRÜLI VITÁK

SZÁZNEGYVEN ÉVE ALAKULT MEG az Országos Köznevelési Tanács (OKT), amely bő hét évtizedig állt fenn.¹ A második világháború után új néven és kissé eltérő formában hamar újjáéledt az intézmény, amely 1948-ig működött. A kommunista hatalomátvételtkor más autonóm szerveződésekhez hasonlóan az Országos Köznevelési Tanács is ellehetetlenült. 1956 őszén napirendre került visszaállítása (*Bajomi 2006*), de csak a rendszerváltás után jöhetett létre két új, a régi tanácsok mintáit továbbvivő testület, az Országos Köznevelési Tanács (OKNT) és a Köznevelési-politikai Tanács (KT) (*Bajomi 2010b*).

Tavaly a köznevelési törvény elfogadásával új szakaszhatárhoz érkezett a történet. Az iskolákat újraállamosító jogszabályban a két utóbbi tanács egyike sem szerepel, holott ezekről részletesen szolt az 1993-as Köznevelési törvény. Bár nem mondták ki a tanácsok megszűnését, és az új törvény hatálybalépéséig elvben még működnek ezek (sőt januárban újraválasztották a lejárt mandátumú OKNT-t), valószínű, hogy az oktatási jogban kevésbé markáns formában szerepel majd valamilyen testület. (Az új törvényben csak egy utalás szól valaminő tanácsról.)² Az új szakaszhatár egyébként egy olyan politikai ciklus alatt rajzolódik ki, amelyre jellemző, hogy a kormányzat nem törekszik az érdekcsoportok képviselőivel való tárgyalásokra, a változtatások előzetes egyeztetések során történő csiszolására.

A köznevelés átszervezése és a kerek évforduló alkalmat adnak az első tanügyi tanács létrejöttének könyvtárakban talált, oktatástörténeti művekben eddig nem idézett szövegek alapján történő bemutatására. A dokumentumokból nemcsak az derül ki, hogy élénk viták nyomán alakult meg az OKT, hanem arról is némi képet alkothatunk, hogy miféle célok, érdekek, elképzelések vezérelték azokat, akik befolyásolni tudták a tanács létrejöttét.

Hadd kezdjem az elemzést annak kérdésével, hogy mikor merült fel először a tanács megalakításának gondolata. Az OKT munkáját elemző Vass Vilmos szerint két évvel a kiegyezés után fogalmazódott meg először ez a cél: „Schvarcz Gyula vetette fel elsőként a középtanodai tanáregylet rendkívüli közgyűlésének javaslata

1 Ezen időszak alatt időnként szünetelt a tanács működése: többször átszervezték, Eötvös Lóránd miniszter korában pedig fel is függesztette a működését, és volt, amikor a háború, illetve a forradalmak következtében vált tetszhalottá a szervezet.

2 – 77. §. (2) „Az oktatásért felelős miniszter a) rendszeresen, de legalább ötévenként értékeli – az általa létrehozott tanács közreműködésével – az Óvodai nevelés országos alapprogramja és a Nat bevezetésével és alkalmazásával kapcsolatos tapasztalatokat, szükség esetén kezdeményezi a Kormánytól a szükséges módosítást (...)”

alaján egy közoktatásügyi tanács létrehozásának gondolatát” (Vass 2007:14). A szerző lábjegyzete szerint „A közoktatási reform mint politikai szükséglet” című, 1869-ben megjelent könyv előszavában olvasható Schvarcz javaslata.

Az egylet közgyűlésén valóban felmerült, hogy létre kell hozni a tanácsot: „[a tanáregylet] (...) hogy a tanügyi intézkedések valóban üdvösek lehessenek, (...) szükségesnek tartja egy valódi szakférfiakból, s minden rendű tanintézetek jeleseiből összeállított tanügyi tanács szervezését (...)”. (Az Országos... 1869:21–22.) Nem tartható viszont az az állítás, hogy Schvarcz a gyűlés nyomán fogalmazta meg javaslatát, hisz ő már korábban előállt ezzel az ötlettel.

Két oktatástörténész, Mann Miklós és a 2007-ben elhunyt Felkai László 1992-es írásai, amelyek az OKT létrejöttéről és működéséről szólnak,³ Schvarczot nevezik meg ötletgazdaként. Felkai azonban nem szólt a javaslat történelmi kontextusáról, Mann pedig csak arról írt, hogy Eötvös minisztersége alatt még nem jött létre a testület. Felkai egyik lábjegyzete viszont arról tudósít, hogy Schvarcz műve 1866-ban, azaz már a kiegyezés előtt megjelent. De ez az állítás nem pontos, hisz a mű először nem könyvként, hanem – miként a Pallas Nagylexikona fogalmazott – „öt vaskos füzetre terjedő” műként jelent meg 1865 és 1868 között. Felkai, Mann és Vass szövegei abban megegyeznek, hogy csak a szóban forgó, két formában is megjelent munkát említik, holott „Új korszak” című hetilapjában Schvarcz már 1866-ban publikálta folytatásokban oktatási törvényjavaslatát, amelynek záró részében 17 [!] paragrafus írja le, miként kell létrehozni a „nemzeti magyar közoktatási tanácsot” (Törvényjavaslat 1866).

A tervezet e része 1866. március 12-én jelent meg, azaz bő egy évvel a kiegyezésről szóló törvények 1867. március 20-i elfogadása előtt!

A szövegben egyebek között ez áll: „a nemzeti magyar közoktatási tanács tagjai, számszerint negyvenkilenczen a felelős magyar közoktatásügyi miniszter által azon kétszáz jelölt közül neveztetnek ki, kiket a (...) a magyar tudományos akadémia fog mint jelölteket felterjeszteni, tekintettel a hazai köztudományosság körül szerzett érdemekre, a közoktatásügy körül szerzett tapasztalatokra, és a vallásfelekezetek és a nemzetiségek kellő képviselőit” (121. §). A számos állambölcseleti írást jegyző szerző nem csupán a felekezeti és nemzetiségi arányok figyelembevételét javasolta, hanem azt is, hogy a testületen belül az iskolarendszer különböző fokozatait, illetve szegmenseit („elemi, másodlagos és magas tanfolyami, gazdasági”) is meg kell jeleníteni szakosztályok révén. Schvarcz „statisztikai és fegyelmi” osztyályok felállítását is javasolta. Az előbbi szorgalmazása mögött az a gyakran hangoztatott gondolata húzódnak meg, hogy az oktatás reformjához és mindenkihez való eljuttatásához szükség van az oktatásstatisztikai tevékenység intézményesítésére.⁴

³ Ezek abból az alkalomból születtek, hogy „Andrásfalvy Bertalan 1991 áprilisában az általa kiválasztott 15 tag meghívásával kezdeményezte a Tanács újbóli működését” (Felkai 1992:96).

⁴ Egyik 1865-ös röpiratában így írt: „(...) Az általam indítványozott közoktatásügyi-egylet (...) végrehajthatná a statisztika azon művét is, amely nélkül közoktatásügyi sikeres reformra komolyan nem is gondolhatunk” (Schvarcz 1865:20–21).

A fegyelmi szakosztállyal kapcsolatos elképzelés vélhetően arra vezethető vissza, hogy Schvarczot nagymértékben befolyásolták külhoni minták. Már I. Napóleon alatt létrejött, és az 1870-ig uralkodott III. Napóleon idején is működött egy francia tanügyi tanács,⁵ amelynek feladatkörei között szerepelt a fegyelmi funkció.

A tanács többi funkciójáról így írt Schvarcz: „magyar nemzeti közoktatásügyi tanács állíttatik föl a felelős magyar közoktatásügyi miniszter támogatására, az országgyűlésnek a közoktatásügy szükségleteiről való koronkénti rendszeres fölvilágosítására, és az országos tanári és tanítószemélyzet jogainak megóvására, úgyszintén az államilag vezetett összes tanodák alapítványainak ellenőrzésére. (119. §. i. m.:323) A tervetből jól kivehető, hogy milyen célokat szolgált volna a testület.

Egyfelől a tanács nevében foglalt két jelző („magyar nemzeti”) együttes szerepeltetése azt jelzi, hogy a szerző nagy súlyt fektetett a nemzetépítésnek az oktatás révén történő kiteljesítésére. Ez nem lehetett meglepő 1866-ban, amikor a magyar állam szuverenitásának visszaállítása reális közelségbe került, részint a nemzetközi erőviszonyok alakulása, részint olyan hazai elitcsoportok fellépése következtében, amelyek nemzetépítő, a magyarság Kárpát-medencén belüli hegemoniájának megteremtését célzó programjuk megvalósítására készülődtek – miközben azért egyesek, mint láttuk, a nemzetiségi és felekezeti tagoltságra is tekintettel voltak. A testület első számú feladatául a miniszter támogatása jelenik meg, de Schvarcz más funkciókat is testált a tanácsra. Ezek érvényre juttatására utóbb – esetenként jóval később! – elkülönült szervezetek jöttek létre központi kezdeményezésre vagy éppen alulról szerveződve.

Schvarcz szövegéből kirajzolódik egy olyan elképzelés, hogy a tanítással foglalkozókat egyes más hivatások (mindenekelőtt az orvoslás) művelőihez hasonlóan egy olyan „testületbe” kell összefogni, amely fegyelmi funkciókat is ellát majd. A hasonló tevékenységet folytatók egyesítése és a jóléti, érdekvédelmi funkciók érvényre juttatása érdekében utóbb különféle egyéb kísérletek is történtek (itt említethetők a független tanügyi érdekszervezetek, szakszervezetek létrehozására irányuló kezdeményezések), amelyek elé a dualizmus elején és utóbb is gyakran gördítettek akadályokat a jobb- és baloldali politikai elitek.⁶

A statisztikai adatgyűjtés istápolásában Schvarczot tudományos érdeklődésén túl a hazai oktatásügy elmaradottságának észlelése is vezérelte, hisz különböző írásaiban drámai képet festett arról, hogy sok községben nincsenek iskolák, vagy ha vannak, nyomorúságos feltételek közepette működnek. Idehaza újszerű volt az a törekvés, hogy a tanügyi tanács gondoskodjon az oktatásstatisztikai feladatok ellátásáról és arról, hogy az iskoláztatás helyzetéről rendszeresen készüljenek jelentések a honatyák számára. Míg a tanügy iránt érdeklődők gyakran csak az iskolákon belüli

5 – I. Napóleonnak az ország közép- és felsőfokú iskoláit egységes keretbe foglaló, és az intézmény-együttest az Egyetem (Université) névvel illető terve részeként 1808-ban jött létre az Egyetem Legfőbb Tanácsa (Conseil Supérieur de l'Université), amely a későbbi rezsimek idején is fennmaradt, bár neve többször változott.

6 Lásd ezzel kapcsolatban Kelemen Elemér idevágó írásait: (Kelemen 2007).

folyamatokra figyelnek, Schvarczot az is foglalkoztatta, hogy a több tekintetben is egységesülő iskoláztatás területén mihamarabb érvényre juthassanak olyan rendszer-szintű funkciók, mint a tantervfejlesztés, az oktatásügyi statisztikák elkészítése és az iskolarendszer működésének értékelése. A mából visszanezve azt mondhatjuk, hogy utóbb sokakat foglalkoztató minisztériumi részlegeket, háttérintézményeket, költséges programokat hoztak létre azon szerepkörök ellátására, amelyeket Schvarcz 1866-ban a közoktatási tanácsra testált. (Egyetlen példaként, a közelmúltban „Jelentés a magyar közoktatásról” címmel kiadott színvonalas, ámbár a parlamenti munkában nem hasznosuló, sok kutatót éveig foglalkoztató köteteket említeném.)

Mint láttuk, a tanács létrehozásának szükségességéről már 1867 előtt részletesen írt Schvarcz. Ezt azért tehetette, mert sok idegen nyelv ismeretében,⁷ korábbi utazásainak köszönhetően és különféle szakmunkák elolvasása révén szerteágazó ismeretekre tett szert számos európai állam oktatási rendszeréről. A közpolitika-kutatók mai fogalmaival élve (*Bajomi 2010b*) elmondhatjuk, hogy politikai változások előmozdítására törekvő tudásközvetítőként (knowledge-broker) lépett fel, hisz már az 1867-es közjogi változások előtt külhoni mintákból építkező törvénykonceptiót kínált fel kortársainak.

A közoktatási tanáccsal kapcsolatos első javaslat közreadása és a testület felállítása között hat év telt el. Az idevágó történésekről sajnos nincs pontos képünk. Az idézett történések közül az egyik szerint „báró Eötvös József is foglalkozott a gondolattal, hogy létrehozzon olyan szervet, amely az oktatás tartalmi, különösen didaktikai vonatkozásaival foglalkozzék, és az oktatási kormányzatot tanácsokkal lássa el” (*Felkai 1992:93*). Eötvös kortársa, a tanügyi írásokat publikáló György Aladár egyik cikkében több, a fentieket megerősítő állítás olvasható: „Már 1868. jan. 20-kán jelent meg a »Pesti Naplóban« egy kormány sugallata alatt készült cikk, »Mit csinál a közoktatási miniszter«, amelyben (...) kimondatik, hogy legalább a tankönyvek bírálata egyedül a »törvény által testületekbe egyesített tanítók« feladata leendő, s ez idő óta több ízben került a nyilvánosság elé, sőt mint azt a kormányhoz közelálló egyénektől tudom, maga Eötvös több ízben bízott meg egyeseket ily törvényjavaslat kidolgozásával, bár mindég eredmény nélkül” (*György 1871*).

Mann viszont így fogalmazott: „Eötvös József a minisztérium szervezésekor nem tartotta szükségesnek egy rendszeres tanácsadó, véleményező testület létrehozását” (*Mann 1992:88*). Mann állítását több szöveg is cáfolni látszik. Egyfelől az 1871-ben a tárca élére került miniszter a tanács megnyitásakor mondott beszédében Eötvös által is felállítani kívánt grémiumként szólt az OKT-ről: „(...) a boldogult elődöm által már tervezett közoktatási tanácsnak szervezetét, miután számos szakférfi véleményét pártkülönbség nélkül kikértem, Ő cs. és Ap. kir. Felsege szentesítése alá bocsátottam (...)” (*A közoktatási... 1872:397*). Az előbb Kleinmannként publikáló, utóbb Kármán Mór néven ismert pedagógiai „szakférfi” a *Magyar Tanügy-ben* a következőket írta: „1869 tavaszán volt, a középtanodai tanáregylet rendkívüli köz-

7 „(...) tudományos műveit a magyar mellett német, angol, francia és ógörög nyelveken írta” (*Miru 2000:8*).

gyűlésén (...) felmerült az óhajlás, vajha az iskolaügyekre nézve egy országos közoktatási tanács állíttatnék fel. A jelen volt miniszteri tanácsos sietett a nyilatkozattal, hogy a kultuszminiszter úr a közoktatás igényeinek képviseltetése céljából maga is szükségét látja az ily intézménynek, és közeli kilátásba helyezte a tanács felállítását” (*Kármán 1911:115*).

Eötvös idején a társadalmi nyilvánosság egyes fórumain különböző tanítással foglalkozó személyek is szorgalmazták egy ilyen tanács felállítását. Újabb idézet György Aladár cikkéből: „Múlt év ápr. 20-dikán a »Pesti Naplóban« egy gyakorlati tanférfit indítványozta a közoktatási tanácsot, s ugyanezen év febr. 14-dikén a szabolcsmegyei iskolatanács ez ügyben a törvényhozáshoz és a szakminisztériumhoz a megye útján indítványt is terjesztett elő”.

Összefoglaló jelleggel azt mondhatjuk, hogy a tudásközvetítői szerepkörben fellépő Schvarcz 1866-os javaslatát a kiegyezés után magukévá tették és képviselni kezdték a politikai átalakulás sodrában újjászerveződő oktatási szféra egyes szereplői. 1869-ben egy jelentős civil szervezet képviselte ezt a véleményt, amit a tárca egyik tisztviselője is felkarolt. A következő évben egy tanárember fogalmazott meg a sajtóban ilyen javaslatot, majd a még Eötvös alatt felállított, utóbb kérészetletűnek bizonyult megyei szintű oktatásügyi testületek egyikének ülésén adtak hangot hasonló véleményüknek a résztvevők.

Ha majd újabb információk birtokába jutunk, talán eldönthetjük azt a kérdést, hogy voltak-e olyan szorosak a fent említett szereplők közötti kapcsolatok, hogy meghatározott ügyért fellépők szövetségéként⁸ említsük azon oktatásügyi szereplőket, akik Schvarcz javaslatából kiindulva a tanügyirányításon belül vagy a nyilvánosság különböző fórumain szorgalmazták a tanács felállítását.

A György Aladár által említett javaslatok megfogalmazódása után bő év telt el, mire a Néptanítók Lapjában megjelent az OKT-ra vonatkozó rendelet tervezete.

Bár nem tudhatjuk, hogy miként alkották meg a rendelet tervezetét, valószínű, hogy nem jár távol a valóságtól az OKT első elnökének emlékirata,⁹ amely szerint¹⁰ a testület létrehozásakor az osztrák minta volt a meghatározó: „Ezen tanács szabályzatának az 1860-ban létesült osztrák Unterrichtsath szolgált mintájául. (...) Néhány módosítása kivételével, a milyen főleg a tanácstagok egy részének választás útján való meghatározása, a mi közoktatási tanácsunk egybeállítására s felosztására nézve fővonásaiban egészen hasonló az említett osztrák Unterrichtsath-hoz” (*Horváth 1875:463–464*).

8 Az előző bekezdésben említett tudásközvetítőkről, illetve a meghatározott ügyekért szövetkezőkről (advocacy coalitions) bővebben szövegek egyik írásomban (*Bajomi 2010b*).

9 Ebben a történész-püspök a testület átalakításának szükségességéről kívánta meggyőzni Trefort Ágostont, aki „kezdetben nem foglalkozott az OKT tevékenységével” (*Mann 1992:89*).

10 A Horváth által írottak hitelét növelő körülmény, hogy a történész nemcsak az OKT első elnöke volt, hanem a Pesti Napló tudósítása szerint maga is részt vett a rendeletet véglegesítő bizottság munkájában: „A közoktatási tanács felállítására tárgyában (...) tegnap kezdődtek meg az értekezletek a kultuszminisztériumban Pauler miniszter elnökelete alatt, és a viták nagy élénkséggel folytak. Az értekezletre csak kevesek voltak meghíva, nevezetesen Horváth püspök (...)” (*Közoktatási... 1871*).

A tervezetre többen is reagáltak. A Schvarczról íment írottak alapján nem meglepő, hogy a tudós-politikus vezetésével működő Országos Köznevelési Egylet közlönye, a Haladás a testület feladatköre kapcsán többek közt így fogalmazott: „Munkakörébe pedig át szeretnénk tételni az összes közoktatásügyi statisztika vezetését (...) és közrebocsátását” (*Országos... 1871*).

A vélhetően Schvarcz által írt cikk ezen túlmenően szóvá tette, hogy a testület tagjai nem részesültek volna juttatásban: „A miniszter a közoktatási tanácsot nagyfontosságú, terjedelmes és súlyos munkakör betöltésére akarja életbe léptetni. És mégis »nobile officium«-ra akarja alapítani”. A „megtisztelő megbízatás” elve jegyében történő foglalkoztatást a katolikus „Tanügyi lapok” cikkírója is bírálta: „Egy rendes testület, mely rendszeres ügyködéssel, évnegyedes közgyűlésekkel, szakbeszittel, egy szerves közigazgatási hivatalt pótolva (...) ingyenes, tiszteletbeli tagokból állíttassék egybe, ez nem látszik tanácsosnak, (...) az ily ingyen-eljárásnak pongyola-eljárás lesz a vége” (*M. I. 1871*).

A vita középpontjában a testület összetétele állt. A Haladás szerzője egyrészt javasolta, hogy 36 ingyen dolgozó tag helyett 9–15 jól megfizetett személyből álljon a tanács, másrészt kifogásolta, hogy a grémiumba nem csak a miniszter küldhet majd tagokat: „(...) oly tanács, melynek tagjait felében egyletek választanák (...) a miniszter programjával ellentétbe jöhetnek, csak a súrlódást növelné ott, hol szabad versenyről szó sem lehet, miután versenynek a kormány és a törvényhozó testület vagy a kormány és a közönség közt kell létrejönnie, de nem a miniszter irányában saját közegeinek irányában közt”. A miniszteri kinevezés mellett érvelő írástól eltérően M. I. a képviseleti elvnek az egyházakra való kiterjesztését javasolta (ám ezt a szempontot végül nem vették figyelembe a rendelet készítői): „A tanács tagjainak választásában ne csak a szakokra, de a hitfelekezetekre is, pedig kellő arányban, tekintettel kell lenni (...)” (*M. I. 1871*).

Igen élesen fogalmazott a Budai Tanítóegylet vezetése, amely képviseleti alapon álló autonóm testület létrejöttét szorgalmazta. „(...) a közoktatási tanács egy, a minisztériumnak alárendelt tanácsadó közeg volna, melynek határozatait a közoktatási kormány csak akkor volna köteles tiszteletben tartani, ha azok tetszését megnyernék, holott e tanácsnak oly független testületnek kellene lenni, melynek tanácskozásában a közoktatásügyi kormány képviselője legföljebb mint kormánybiztos vehetne részt, és a melynek határozatait a közoktatásügyi kormányzatnak szükségképpen tekintetbe kéne vennie minden kormányzati intézkedésnél, minden tanügyi törvényjavaslat készítésénél” (*A budai... 1871*).¹¹

¹¹ A központi szintű tanügyi tanácsok történetében később is felmerült annak kérdése, hogy felülről lefelé szerveződő, a miniszternek szorosan alárendelt szerv legyen-e a létrehozni kívánt testület, avagy autonóm, képviseleti alapon szerveződő testületet hozzanak-e létre. Egy tanulmányomban (*Bajomi 2010a*) megírtam, hogy a rendszerváltás után a tárca jobboldali irányítói először egy olyan Országos Köznevelési Tanácsot hoztak létre, amely a miniszter által kiválasztott tagokból álló, titkosan működő testület volt. Az 1993-as köznevelési törvény 1993 tavaszi változatai szerint a felállítani kívánt testület tagjait szintén a miniszter választotta volna ki, ám a heves viták nyomán végül a két tanügyi tanács (Országos Köznevelési Tanács, Köznevelési-politikai Tanács) mindegyikének tagjait az egyes érdekcsoportok, intézményes szfé-

Az egyesület azt is sérelmezte, hogy a tervezet szerény szerepet szánt a tanítóknak: „az alapszabály-tervezet a csekély számú közép és felsőbb tanintézeteknek a közoktatási tanácsban nagyobb és tágabb szereplési kört nyit meg, mint az ezekre menő népiskolák holott a nép műveltsége lévén a haza főnnállásának biztosítója, mindenestre a népiskolai tanítókat illeti meg a tanácsban a főbefolyás” (*A budai... 1871*).

A tervezet vitájában olyan vélemény is megfogalmazódott a Reform című lapban és a rendeletet véglegesítő minisztériumi bizottságban, amely korlátozni kívánta a tanács mozgásterét. Egy „á” álneven író cikk szerzője így foglalta össze a nézeteltéréseket: „Az eredeti tervben a közoktatásügyi tanácsnak kettős feladat jutott, t. i. véleményt adni olyan oktatásügyi intézkedésekre nézve, melyeknek a keresztülvitelét a miniszter elrendelni akarja, azon felül pedig a saját belátása szerint önálló javaslatokat a felelős miniszter elé terjeszteni (...). A »Reform« cikkezője a közoktatásügyi tanács tevékenységének ezen ágát mellőzöttni akarná. (...) A bizottságban (...) oly tagok nyilatkoztak a közoktatásügyi tanács kezdeményezési joga ellen, akik nem csak közel állnak a minisztériumhoz, hanem kikről föltehetni, hogy egyenesen a miniszter nézeteit tolmácsolták. (...) Ha (...) megfosztjuk a közoktatásügyi tanácsot kezdeményezési jogától, úgy nem nyerünk egyebet, mint egy új, adminisztratív osztályt a közoktatásügyi minisztériumban (...)” (*Közoktatásügyi tanács 1871*).

A viták nyomán csak kicsit módosult a rendelet szövege. Az a paragrafus, amely úgy kezdődött, hogy „A tanács tagjai díjt nem húznak (...)” így változott: „A tanács tagjai ülési díjakat húznak”. Miként ezt a rendelet 2. pontja is mutatja, a tanácstól végül nem vették el a javaslattevés jogát: „Ezen tanács feladata a közoktatás állását és szükségleteit éber szemekkel kísélni, annak előmozdítása tekintetében saját kezdeményezéséből is a közoktatási miniszternek előterjesztéseket és a javaslatokat tenni” (*Szabályzat... 1871*). A testület összetételét illetően kisebb változást jelentett, hogy végül nemcsak a tanítók pesti egyesülete, hanem egy tágabb, ámbár egy tanfelügyelővel megfejtelt kör¹² választhatott három tanítót a tanácsba.

A rendelet Ferenc József általi aláírása után egy országgyűlési vitában Schvarcz, noha az ellenzéki Országos '48-as párt képviselője volt, védelmébe vette a közoktatási tanács intézményét, ugyanakkor kifogásolta, hogy nem törvény rendelkezett a testület létrejöttéről: „Szükségesnek tartja szólni e tanácsot azért, mert jelenlegi parlamentáris kormányformánk értelmében az egyes minisztériumok nem csak arra hivatottak, hogy végrehajtó közegként működjenek, hanem arra is, hogy a törvényhozási munkálatokat előkészítsék. Csak azt sajnálja, hogy ha törvényt hozunk arról, hogy minő kölönczöket kössünk a juhászoknyákra, ez az ügy is megérdemelt volna ennyit” (*A képviselőház... 1871a*). Ugyanakkor a közoktatásügyi vita során az egyébként Deák-párti Pulszky Ágost az OKT-ról elmarasztalóan nyilatkozott,

rak érintettjei delegálták. Utóbb annyi változott, hogy amikor az SZDSZ-ben politizáló Magyar Bálint minisztersége idején a NAT elfogadásával kapcsolatban vétőjoghoz jutott az OKNT, egyúttal a tárcavezető lehetőséget kapott arra, hogy ő is delegáljon tagokat a testületbe. Sajátos időgrást végrehajtva itt érdemes megemlíteni, hogy egykoron a Budai Tanítóegyesület kiáltványának szerzői igencsak sérelmeztek, hogy a rendelettervezet az OKT-ban helyet foglaló minisztériumi delegáltakat szavazati joggal ruházta fel.

12 „A budapesti népiskolai s tanítóképezdei tanítók gyülekezete az illető tanfelügyelő elnöklése alatt”.

egyebek között azért, mert a testület az oktatásügy felettébb szükséges modernizációját akadályozhatja: „(...) közoktatásunk terén mindenfelé annyi hiánnyal találkozunk (...) a miniszter úr (...) ezen gépezethez egy új kereket, a közoktatási tanácsot illesztette, talán feledve, hogy minden új kerék a gépezetben a fejlődés egyenletességét biztosíthatja, de a gépnek menetét általában lassítja” (*A képviselőház... 1871b*).

A képviseleti elvvel kapcsolatos viták a rendelet elfogadása után sem ültek el. Kleimann a testület főváros-központúságát bírálta: „(...) csalfa kecsegtetés a közoktatásügyi tanács szabályzatában bízni, mely a legszerényebb követelményeknek sem felel meg. Országos működésre lenne hivatva, de az igénybe vett tényezők oly szűk körűek, mintha épp a főváros oktatásügyének szervezetéről lenne szó” (*Kármán 1911*).

Míg egyesek nyilvános testületként képzelték el a tanácsot, egy tudósításból kiderül, hogy ennek működésében hamar megjelentek az államgépezetbe beépült szervezetek zárt működésmódjának jelei: „[A tanács] (...) legutóbbi ülésén több igen fontos határozatot hozott, melyek közül különösen kiemelhetjük azt, hogy e testület ülései ezentúl nem lesznek nyilvánosak. Sajátos fényt vet e határozat Pauler bizalmi férfiakra, kik tisztán tudományos és az egész nemzetet érdeklő kérdések feletti tanácskozmányaikban titkolódnak” (*A közoktatási... 1872*).¹³ A tudósítás szerint a tanítók nevében szólók pedig azt sérelmezték, hogy a magasabb iskolafokokozatok képviselői és a vezető tudósok mellett eltörpülhet a hangjuk: „Még egy másik határozat sem bírja a szakférjak tetszését, t. i. az, hogy minden kérdés felett a plénumban döntenek; a közoktatásügyi tanácsban e határozat ellen tudtunkkal csak Zichy Antal és a pesti tanítók által megválasztott két tag szavazott, kik azt kívánták, hogy speciális kérdésekben az illető szakosztály véleménye döntsön, mi pedagógiai szempontból correct”.

A Pauler Tivadar helyébe lépett Trefort Ágoston idején Horváth Mihály javaslata alapján úgy szervezték át az OKT-t, hogy 1875-től az egyesületek nem képviselhetették magukat benne: „Az elnököt, az alelnököt, a tanácsjegyzőt és a hat állandó tagot a (...) miniszter javaslatára Ő császári és apostoli királyi Felsége nevezi ki. (...) A tanács többi tagját a tanács állandó tagjainak ajánlatára három évre nevezi ki a közoktatási miniszter” (*Ferenczy 1896:28*).¹⁴ A OKT működését újabban elemző szakember a reformot a tantervfejlesztést jól szolgáló változásként értékelte. „A korszak legmaradandóbb teljesítményét (...) a testület tantervek készítésével, véleményezésével, korrekciójával érte el. Ehhez az új alapokra helyezett, a hatékonyságot előtérbe helyező működési mechanizmus is hozzájárult” (*Vass 2007:23*). Vállalva az anakronizmus veszélyét, elmondhatjuk, hogy az OKT kiváló tudósokat megnyerni képes tantervfejlesztő műhelyként működött egy olyan korban, amikor a tárca még

13 Itt érdemes megemlíteni, hogy az államszocializmusnak véget vető politikai rendszerváltást követően az első szabadon választott, jobboldali kormány idején az oktatási tárcát vezető Andrásfalvy Bertalan titokban hozta létre az Országos Közoktatási Tanácsot, amely nem nyilvános módon működött.

14 Pesti Napló, 1875. aug. 1.

nem rendelkezett olyan háttérintézményekkel, mint amilyeneket az 1948 utáni fél évszázadban hoztak létre.

Egy tudósítás szerint a középtanodai tanáregylet vezetése sajnálattal vette tudomásul a reformot, de végül nem tiltakozott – talán azért sem, mert függtek a tárca vezetésétől: „Fontos esemény volt a tanács újraszervezése. Sajnálattal konstatálja, hogy az egylet az új szervezés folytán tag-küldési jogától elesett; másrésről azonban örömmel jelenti, hogy a múlt tanévben megrendezett országos középtanodai rajzkiállítás ez idén a közoktatási minisztérium pártfogása mellett létesült” (*Az o. középtanodai... 1875*).

Írásom végén szeretném kiemelni, hogy azon értékelésekkel ellentétben, amelyek csak az osztrák, porosz és francia minták szerepét említik az OKT létrejötte kapcsán, a dualizmus első éveiben Svájc és egyes német tartományok is mintaadó szerepet játszottak. A Budai Tanítóegylet idézett emlékiratának szerzői a református egyház szerveződései elveit idéző kifejezéssel élve jelezték, hogy képviseleti alapon álló, alulról építkező testület létrehozását tartották kívánatosnak: „Németországban képviseleti alapon nyugvó tanodai színódusokat követelnek. Svájcz tanfériai azok élvezetében vannak, s itt a közoktatási kormány előbb nem tesz semminemű tanügyi intézkedést, míg a fiók és a főszínódusok azokat helyesekül nem fogadták” (*A budai... 1871*).

A Svájcra és egyes német tartományokra jellemző viszonyok megismeréséhez nagymértékben hozzájárulhattak különféle úti beszámolók,¹⁵ mindenekelőtt az a jelentés, amelyet egy minisztériumi tanácsos 1870 decemberétől folytatásokban közölt a Néptanítók Lapjában. Az utóbb könyvként is publikált szöveg szerzője, Molnár Aladár a nép- és középiskolai tanítók választott képviselőiből álló berni zsinat névvel illetett testületről így írt: „Hatásköre a zürichi zsinaténál annyiban jelentékenyebb, hogy minden olyan törvényre vagy rendeletre nézve, mely (az egyetemen kívül) az oktatásra és a nyilvános iskolák belső rendezésére vonatkozik, a kormány tartozik előzetesen meghallgatni a zsinatnak vagy legalábbis előjáróságának véleményét. Ezen felül önállóan is terjeszthet föl a kormányhoz a tanügyet illető javaslatokat, terveket, észrevételeket” (*Molnár 1871:86*). Az idézetet a tanítóegylet kiáltványában foglaltakkal összevetve érdekes eltérésre figyelhetünk fel: míg a tanácsos csupán arról ír, hogy a kormány „tartozik előzetesen meghallgatni” a zsinat véleményét, a tanítóegylet értelmezése szerint a közoktatási kormány csak a tanügyi zsinatok által „helyesekül elfogadott” intézkedéseket foganatosíthat.¹⁶

15 Eötvös számos tanférifiút küldött tanulmányútra ezen országokba (*Kriston Vízi 2006*).

16 Érdemes megemlíteni, hogy mintegy 120 évvel később a Történelemtanárok Egyletének vezetője azt a kérdést firtatta a közoktatási törvény még Gázsó Ferenc által jegyzett változata kapcsán, hogy milyen viszony lesz a felállítandó OKT és a minisztérium között: „Kimondható-e az a tétel, amire bizonyos sejtetés van, illetve egy olvasat lehetséges, hogy szakmai kérdésekben az OKT gyakorlatilag a döntéshozó, még akkor is, ha ennek politikai felelőssége a minisztériumot terheli és a minisztérium csupán végrehajtó szerv, vagy pedig az OKT csupán véleményt mond bizonyos kérdésekben, döntést készít elő, és mindenben a minisztérium fog dönteni a továbbiakban” (*Az oktatási... 1991:25*).

Az alulról építkezés logikáját jól érzékeltette egy másik cikk, amelyet Bágyonban, Villányon, és Székelykeresztúron dolgozó tanítók német tartományokban tett útjuk után írtak: „Ha egy községben vagy városban több tanító van, azok már maguk között egy kis testületet képeznek, s a tanítás körüli nézeteket a kerületi értekezleteken előadják. A kerületi tanítói értekezletek provinciák szerint alakultak, és gyűléseiket a provincia különböző helyein tartják, minden évben egyszer, az iskolaév kezdetével. A helyzetükről és a tanításügyről értekeznek. Ha megvitatott és határozatra hozatott végzéseik reformeszméket is tartalmaznak, azt akkor vagy az országos tanítói gyűléseken vagy a minisztérium eleibe javaslatként kérelemképpen felterjesztik” (Dali, Scheidl & Katona 1870).

BAJOMI IVÁN

IRODALOM

- A BUDAI TANÍTÓ-EGYLET EMLÉKIRATA (1871) *Reform*, aug. 30. A cikk bő részleteket közöl az alábbi szövegből: Az Országos Közoktatási Tanács ügyében dr. Pauler Tivadar m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett emlékirat a Budai tanító-egylet részéről, Pest, 1871.
- A KÉPVISELŐHÁZ ÜLÉSE, decz. 23. (1871a) *A Hon*, dec. 24.
- A KÉPVISELŐHÁZ KÖZOKTATÁSÜGYI VITÁJÁBÓL (1871b) *Pesti Napló*, dec. 22.
- A KÖZOKTATÁSI TANÁCS MEGNYITÁSA ALKALMÁVAL TARTOTT BESZÉDEK (1872) *Néptanítók Lapja*, jún. 13.
- A MAGYAR ORSZÁGOS KÖZOKTATÁSI TANÁCS SZABÁLYZATI TERVEZETE (1871) *Néptanítók Lapja*, máj. 25.
- AZ ORSZÁGOS KÖZÉPTANODAI TANÁREGYLET EMLÉKIRATA a Vallás- és Közokt. M. Kir. Minisztérium által kiadott gymnasiumi és lyceumi tanszervezeti javaslatok ügyében (1869) Budán, AZ O. KÖZÉPTANODAI TANÁREGYLET KÖZGYŰLÉSE (1875) *Pesti Napló*, aug. 5.
- AZ OKTATÁSI TÖRVÉNYKEZÉS KRITIKUS PONTJAI. A KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNY SZAKMAI TERVEZETÉRŐL RENDEZETT ORSZÁGOS TANÁCSKOZÁS (1991) Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- BAJOMI IVÁN (2006) Az Országos Köznevelési Tanács visszaállítását szorgalmazó '56-os javaslat. *Educatio*, No. 3.
- BAJOMI IVÁN (2010a) Tanügyitanács-barkácsolás az Antall-kormány idején. In: Kiss László (ed) *A cselekvő értelmiségi – Tanulmányok Huszár Tibor 80. születésnapjára*. Argumentum-ELTE Társadalomtudományi kara, Budapest, pp. 28–38.
- BAJOMI IVÁN (2010b) A közpolitika-barkácsolás szereplői és színterei. *Educatio*, No. 4.
- DALI ÁDÁM, SCHEIDL MIKLÓS & KATONA SÁNDOR (1870) Tanügyi tapasztalások külföldön. *Néptanítók Lapja*, jún. 9.
- FELKAILÁSZLÓ (1992) Az Országos Közoktatási Tanács múltjából. *Új Pedagógiai Szemle*, No. 3.
- FERENCZY JÓZSEF (1896) *Országos Közoktatási Tanács – tanügytörténeti szemle*. Nagy Sándor Könyvnyomdájából, Budapest.
- GYÖRGY ALADÁR (1871) A magyar országos közoktatási tanács. *A Hon*, nov. 8. [a reggeli kiadás melléklete]
- HORVÁTH MIHÁLY (1875) Az Országos Közoktatási Tanács átalakulása. *Magyar tanügy*, pp. 455–467.
- KÁRMÁN MÓR (1911) Észrevételek a közoktatási tanács szabályzatára. In: Kármán Mór, *A közoktatás egysége és a tanulmányok szervezete*. Budapest, pp. 115–119. [Első megjelenés: Kleinmann Mór néven, *Magyar tanügy*, 1872. jan.]
- KELEMEN ELEMÉR (2007) *A tanító a történelem sodrában*. Iskolakultúra, Pécs.
- KÖZOKTATÁSÜGYI TANÁCS (1871) *Pesti Napló*, nov. 4.
- KRISTON VÍZI JÓZSEF (2006) Eötvös küldte és a hazavárta Őket – magyar oktatók vándorúton 130 évvel ezelőtt. *Neveléstörténet*, No. 1–2.
- MANN MIKLÓS (1992) Az Országos Közoktatási Tanács első évtizedei. *Új Pedagógiai Szemle*, No. 3.
- MIRU GYÖRGY (2000) Bevezetés. In: Miru György, *Szvarcz Gyula*. Új Mandátum, Budapest.
- MOLNÁR ALADÁR (1871) *Svájcban és Bajorországban szerzett tanügyi tanulmányok*. Budán.

- M. I. (1871) A m. közoktatási tanács szabályzati terve fekszik előttünk. *Tanodai lapok*, jún. 15.
- ORSZÁGOS KÖZOKTATÁSI TANÁCS (1871) *Haladás*, ápril-május 30.
- SCHVARCZ GYULA (1865) *Néhány előleges pont a hazai közoktatásügy legégetőbb szükségleteiről*. Pest.
- SCHVARCZ GYULA (1869) *A közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet Magyarországon*. Pest.
- SZABÁLYZAT AZ ORSZÁGOS KÖZOKTATÁSI TANÁCSSZÁMÁRA (1871) *Néptanítók Lapja*, dec. 21.
- TÖRVÉNYJAVASLAT SCHVARCZ GYULÁTÓL A KÖZOKTATÁSÜGYI REFORM ÉRDEKÉBEN (1866) *Új korszak*, márc. 12.
- VASS VILMOS (2007) *Az Országos Közoktatási Tanács tantervi munkálatai a XIX. században – mai tanulságokkal*. PE BTK Neveléstudományi Intézet Pedagógiai Oktató-és Kutatóközpont, Pápa.

